

Віталій МАСНЕНКО

доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України,
професор Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
e-mail: masnenko@ukr.net

This is an open access article
under the CC BY-NC-ND license

© Автор(-и), 2026

Віталій ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна,
e-mail: telvak1@yahoo.com

Образ Тараса Шевченка у мнемонічному просторі російсько-української війни: об'єкт маніпуляцій агресорів vs символ спротиву окупантам

Анотація. Мета статті – проаналізувати яке місце займає образ Тараса Шевченка в мнемонічному просторі, який функціонує в умовах російсько-української війни, як агресор маніпулює ним при реалізації геноцидної політики, водночас як цей образ слугує символом і каталізатором українського спротиву окупантам. **Методологія дослідження** базується на полідисциплінарному підході із залученням теоретичних та методологічних засад *memory studies*, соціальної та інтелектуальної історії, методу фреймового моделювання пантеону героїв. **Наукова новизна.** Вперше проаналізовано залучення мнемонічного образу Тараса Шевченка для реалізації історичної політики в умовах російсько-української війни. Виявлено принципові відмінності у мнемонічних акціях держави-агресора РФ та України. **Висновки.** В умова російської агресії проти України, відбулася актуалізація образу Тараса Шевченка як духовного батька української нації. Цілком прогнозованими були й дії протиборчих сторін. Російські агресори намагалися нівелювати його націєтворчий консолідуючий потенціал шляхом нищення різних меморіальних об'єктів, пов'язаних з іменем Кобзаря, або доволі примітивного «привласнення», маргіналізації постаті як малозначимого компоненту російського простору. Натомість, для українського сторони образ Кобзаря відіграє мобілізуючу роль як активного символу спротиву окупантам. Слугує каталізатором протестних акцій, підпілля на ТОТ, натхненням для бійців на фронті та українських громадян на вільній території України. При цьому цей мнемонічний образ наповнюється найрізноманітнішими сенсами, які цілеспрямовано працюють на перемогу над ворогом.

Ключові слова: національний пантеон, мнемонічний простір, політика пам'яті, Тарас Шевченко, мнемонічний образ, національний пророк, російсько-українська війна, агресія, окупація, символ опору.

Vitalii MASNENKO

Doctor of Historical Sciences, Head of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7825-3871>, e-mail: masnenko@ukr.net

Vitalii TELVAK

Doctor of Historical Sciences, Professor at Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>, e-mail: telvak1@yahoo.com

THE IMAGE OF TARAS SHEVCHENKO IN THE MNEMONIC SPACE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: AN OBJECT OF MANIPULATIONS BY AGGRESSORS VS A SYMBOL OF RESISTANCE TO THE OCCUPANTS

Abstract. The purpose of the article is to analyse the place occupied by the image of Taras Shevchenko in the mnemonic space that functions in the conditions of the Russian-Ukrainian war, how the aggressor manipulates it in the implementation of genocide policy, and at the same time how this image serves as a symbol and catalyst for Ukrainian resistance to the occupiers. **The research methodology** is based on a multidisciplinary approach involving the theoretical and methodological principles of memory studies, social and intellectual history, and the method of frame modelling of the pantheon of heroes. **Scientific novelty.** For the first time, the use of the mnemonic image of Taras Shevchenko for the implementation of historical policy in the conditions of the Russian-Ukrainian war is analysed. Fundamental differences have been identified in the mnemonic actions of the aggressor state of the Russian Federation and Ukraine. **Conclusions.** In the context of Russian aggression against Ukraine, the image of Taras Shevchenko as the spiritual father of the Ukrainian nation was actualized. The actions of the opposing sides were also quite predictable. The Russian aggressors tried to level his nation-building consolidating potential by destroying memorial objects associated with the name of the Kobzar, or by a rather primitive «appropriation» as an insignificant component of the Russian space. On the other hand, for the Ukrainian

side, the image of the Kobzar plays a mobilizing role as an active symbol of resistance to the occupiers. It serves as a catalyst for protest actions, the underground movement on the temporarily occupied territories, and an inspiration for fighters on the front and Ukrainian citizens on the free territory of Ukraine. At the same time, this mnemonic image is filled with a variety of meanings that purposefully work towards victory over the enemy.

Keywords: *national pantheon, mnemonic space, politics of memory, Taras Shevchenko, mnemonic image, national prophet, Russian-Ukrainian war, aggression, occupation, symbol of resistance.*

Постановка проблеми. Тарас Шевченко – національний пророк, символ волелюбності та нескореності української нації, боротьби багатьох поколінь українців за свободу та незалежність. Як «духовний батько нації» Шевченко – це базовий образ, центральна постать процесу національного відродження, української ідентичності, зрозумілий для всіх українців на всіх українських землях. Він так чи інакше актуалізується в усі кризові моменти нової української історії. Його думки постають у нових контекстах, митці знаходять явища співзвучні явища сучасної культури. Не випадково видатні українські інтелектуали початку ХХ ст. наголошували на його основоположному місці у національному пантеоні, яка постаті що єднала українство. Так, Михайло Грушевський писав: «Він є святим прапором нашої національної одності, одним із найвизначніших символів української спільності, одноцільності України й українського життя, – одноцільного незважаючи на державні, церковні і всякі інші межі» [1, с. 3]. Суголосні думки висловлював і Вячеслав Липинський: «Великий Геній України, синтез її національного життя по обох боках старого Дніпра – Шевченко» [2, с. 403]. Націєтворчий образ Шевченка формувався не тільки, і не стільки в інтелектуальному середовищі, а й передовсім у найширшій масовій opinio. Цілком можна погодитися із думкою сучасного культуролога О. Гриценка: «Культ Шевченка ставав ключовим складником національного розвитку, стрижнем новосформованої української «громадянської релігії», каталізатором процесів кристалізації національної свідомості» [3, с. 124].

Постать Тараса Шевченка у ХХ ст. здобула й світового визнання. Про це, зокрема, свідчить кількість пам'ятників Кобзареві у різних країнах світу. Від Бразилії до Китаю їх майже 1400. Однак більшість монументів Шевченку розташовані в Україні – 1256. Загалом, в 2017 р., згідно з державним реєстром, в Україні зафіксовано 10967 топонімів, названих на честь Т. Шевченка. Серед них: 1 місто, 145 сіл, 2 селища міського типу, 9 селищ. Відповідно у кожному місті є, принаймні, один чи нерідко декілька топонімів, названих іменем Кобзаря – це вулиці, провулки, площі, проспекти, бульвари, майдани, сквери та парки. Серед регіонів на першому місці за кількістю «шевченківських» назв є Київська область із 799 топонімами, не враховуючи 11 назв у самому Києві. Водночас у Криму, Севастополі, Донецькій [4] та Луганській областях, які першими стали об'єктами російської агресії, нараховувалося найменше «місць пам'яті», пов'язаних з Шевченком. На останньому місці – Автономна Республіка Крим із 96 назвами, не враховуючи ще однієї назви у Севастополі. Вочевидь така ситуація слугує своєрідним маркером слабких місць у поширенні української ідентичності.

Імперська Росія, як царська, радянська, так і сучасна, повсякчас намагалася у різний спосіб нівелювати націєтворчий потенціал шевченкового образу. Ще до початку воєнної агресії, у межах «гібридної війни» проти України здійснювалися активні спроби роздмухати шевченкофобію руками московських «агентів впливу» в Україні. Найбільш відомі приклади такої інтелектуальної диверсії – тексти О. Бузини («Вурдалак Тарас Шевченко: Интеллектуальный триллер. Киев: Прометей, 2000. 126 с.»), «Вурдалак Тарас Шевченко, или Поддельный Кобзарь. Киев: Арий, 2009. 288 с.») та Н. Грекова, К. Деревянка, Г. Боброва («Тарас Шевченко – крестный отец украинского национализма. Луганск: Виртуал реальность, 2005 268 с.»). На жаль, на той час українське суспільство, не говорячи вже про державні інституції, досить мляво відреагувало на такі зухвалі імперські виклики. Найадекватнішу протидію продемонстрували лише окремі інтелектуали, зокрема І. Дзюба [5] та відомий шевченкознавець В. Пахаренко [6]. Останній поставив точний діагноз продуцентів «гібридної війни»: «Автори практично відверто зізнаються, що ненавидять націю, серед якої живуть, ненавидять остільки, оскільки вона є неповторна, самодостатня і прагне самостійності, оскільки вона є Україною, а не Малоросією – блідою копією Великоросії. Через те й скеровують вістря свого гніву саме проти Шевченка – духовного батька України» [6, с. 9].

Російська агресія проти України 2014 р., особливо повномасштабне вторгнення 2022 р., коли нова Російська імперія вкотре намагається знищити все українське, розпочали новий етап екзистенційного протистояння в епіцентрі якого знову перебуває постать Тараса Шевченка. Цьому й присвячено нашу статтю. Отже, **мета** дослідження – проаналізувати, яке місце займає образ Тараса Шевченка в мнемонічному просторі, що функціонує в умовах російсько-української війни,

як агресор маніпулює ним при реалізації геноцидної політики, водночас як цей образ слугує символом і каталізатором українського спротиву окупантам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Академічне осмислення заявленої наукової проблеми тільки розпочинається, що визначає піонерний характер цієї статті. На нинішній час маємо лише журналістські публікації, які документують приклади звернення до постаті Кобзаря в українському спротиві агресії [7; 8] та популярні екскурси культу Шевченка в умовах війни [9]. Варто згадати, що автори вже оприлюднювали результати дослідження на Міжнародній (43-й) науковій шевченківській конференції «Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація», присвячена 210-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка (Черкаси, квітень 2024 р.), під час гостьових лекцій у Лодзькому університеті (березень 2025 р.) та Одеському національному університеті ім. І. Мечнікова (жовтень 2025 р.).

Виклад основного матеріалу. З огляду на те, що Шевченко є символом українськості, він викликає хронічну ненависть серед прихильників «єдиної і неподільної Росії». Це наочно продемонстровано в умовах нової мнемонічної ситуації, яка склалася від початку російської збройної агресії 2014 р., особливо – повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. Нова якість пам'яттєвого простору зумовлена появою тимчасово окупованих українських територій, на яких залишилися українські громадяни, які стали жертвами – заручниками окупантів. Як показує практика, основною метою Російської Федерації на захоплених теренах є знищення України як цілісності, яке передбачає першочергове винищення українців як носіїв певної ідентичності. Відтак це екзистенційна війна для України. Втім і в усвідомленні путінського режиму на політичній карті світу не може бути двох незалежних країн – Росії і України. Подібно до українців, росіяни також уявляють почату ними війну як екзистенційну для себе, про що В. Путін неодноразово твердив у своїх статтях і на що тривалий час не звертали увагу на Заході. Він прямо наголошував: або Україна буде в складі Росії або Росії не буде взагалі. Адже в його розумінні Росія може існувати лише як імперія.

Реалізуючи імперські плани з руйнування української ідентичності, на окупованих територіях, згідно з опублікованою 20 березня 2024 р. доповіддю Управління ООН з прав людини, Російська Федерація створила «задушливу атмосферу страху». Її проявом є тотальний психологічний тиск на наших громадян, який супроводжується постійною загрозою для їхнього фізичного існування. Доказом останнього є створені в найкращих традиціях сталінського режиму численні катівні, які масово виявляються на деокупованих територіях, як також десятки тисяч схоплених на вулицях сіл і міст українських громадян, які були страчені у позасудовому порядку або пропали безвісти. Верховний комісар ООН з прав людини Фолькер Тюрк з цього приводу заявив: «Дії Російської Федерації розірвали соціальну тканину спільнот та залишили окремих людей в ізоляції, що має глибокі та довгострокові наслідки для українського суспільства загалом». У його доповіді також наголошується, що різнопланові зусилля Росії, спрямовані на придушення проявів української ідентичності, торкнулися й українських дітей. Серед іншого, Російська Федерація замінила українську навчальну програму у школах на російську та запровадила підручники з наративами, покликаними заперечити існування України, виправдати збройний напад на неї, вихвалити саму окупацію українських земель. Окупанти також вербують дітей до мілітаризованих молодіжних груп, щоб прищепити їм «російський патріотизм». Все це має на меті докорінну зміну свідомості та ментальності українських дітей, що є ще одним військовим злочином.

Такі, по суті геноцидні дії російського агресора були зафіксовані й у підсумкових висновках Управління верховного комісара ООН з прав людини за лютий 2026 р. Зокрема, з порушенням норм законів окупації окупаційна влада Російської Федерації на окупованій території України вчиняла наступне: повністю запровадила системи державного управління, правоохоронних органів, судочинства, адміністрації та освіти Російської Федерації; примушувала мешканців отримувати громадянство Російської Федерації; піддавала мешканців примусовій мобілізації та пропаганді з метою залучення до лав Збройних сил Російської Федерації; конфісковувала приватну власність; позбавляла дітей можливості здобувати українську освіту українською мовою; піддавала дітей російсько-патріотичному вихованню, мілітаризації та пропаганді війни; примусово переміщувала дітей у межах окупованої території або депортувала їх до Російської Федерації [10, с. 4].

Поборюючи українську ідентичність, агресор планомірно зачищає на окупованих територіях український культурний простір, знищуючи місця пам'яті українців та представників національних меншин, а серед останніх найбільше кримських татар. Доходить до такого блюзнірства, коли цілеспрямовано нищать пам'ятники жертвам Голодомору, серед яких були люди різних народів

Фото 1

Фото 2

Фото 3

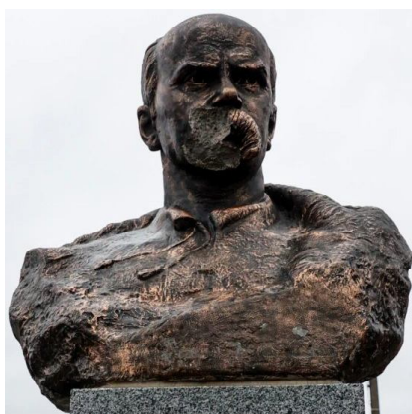

Фото 4

Фото 5

Фото 6

Фото 7

багатонаціональної радянської імперії. Також окупати планомірно змінюють назви української топоніміки. Знищуючи українську ідентичність, агресор сьогодні повсюдно повертає старі комуністичні назви, які вже були вилучені під час декомунізації. Приміром, в медіа окупантів обговорюється ідея повернення Маріуполю назви Жданов. З огляду на таку політику, українські культурологи стверджують, що з боку росіян ця війна – не тільки геноцид, а й омніцид, бо вони прагнуть знищити все, що пов'язано з Україною.

Практики знищення

Найбільш «популярним» культурним об'єктом для нищення агресором стали місця пам'яті, які пов'язані з Тарасом Шевченком. Тож як виглядає сьогодні боротьба з Шевченком? Передусім, це фізичне нищення пам'ятників і пам'ятних місць на окупованих землях, а також на тих територіях, де проходили воєнні дії і які на деякий час вдалося зайняти агресору. Тут промовистим класичним прикладом є прострілений пам'ятник Шевченку в Бородянці (фото № 1, 2). При цьому відзначимо, що в Шевченка стріляли тричі – два постріли в голову, а один на рівні серця. Обрані

окупантами місця не випадкові – після деокупації Київщини в катівнях було віднайдено чимало жертв позасудових злочинів, які отримали смертельні поранення за такою схемою – два в голову, а один у серце. Тому розстріляне погруддя Кобзаря у Бородянці – це промовиста пам'ятка огидних злочинів російських військових, які, окупувавши Київщину, перетворили міста і селища на пекло.

Поряд із Київщиною, «розстріляні» пам'ятники Шевченка бачимо і в інших окупованих росіянами регіонах. Так, наприкінці березня 2022 р., під час окупації с. Мартинівка Парафіївської громади, що на півдні Чернігівщини, російські військові розстріляли погруддя Шевченка (фото № 3). Подібну ситуацію бачимо і у випадку пам'ятника Шевченку в місті Мар'їнка Покровського району Донецької області, коли рашисти промовисто цілили кулями поетові в уста (фото № 4). В свою чергу, в Циркунах на Харківщині російський МТ-ЛБ цілеспрямовано атакував пам'ятник Шевченку, але затримавшись за цією руйнівною роботою став легкою ціллю для українських захисників і був ними знищений (фото № 5). Подібні акти вандалізму стосовно пам'ятників Шевченку бачимо і в Авдіївці на Донеччині, Куп'янську на Харківщині (фото № 6), Дергачах на Харківщині (фото № 7), Маріуполі та в багатьох інших містах і селах України, куди прийшов окупант. Такі дії є частиною воєнного урбіциду скерованого на знищення українських міст, не тільки фізично, але й духовно.

Разом із актами вандалізму, росіяни на захоплених українських територіях послідовно усувають з публічного простору пам'ятники Шевченку. Тут для прикладу згадаємо одну з центральних площ у Мелітополі (фото № 8), з якої окупаційна адміністрація демонтувала 13 січня 2023 р. пам'ятник Тарасу Шевченку, по-блюзнірськи посилаючись на начебто побажання місцевих жителів. На його місце вони поставили символ власної присутності – стелу так званого «міста воїнської слави», яку увінчує двоголовий орел (фото № 9). Таким чином можемо зробити висновок, що сучасні російські агресори вбачають у Шевченкові чималу небезпеку. Для них це вже не «другорядний поетик», що писав про селян, як стверджує частина московських пропагандистів. Це один із тих, хто створив Україну такою, якою вона є – Україну, яка чинить спротив.

Поряд із пам'ятниками Шевченку, рашисти на окупованих територіях послідовно усувають з публічного простору й інші згадки про нього. За свідченням керівника українського підпілля на Луганщині у 2014 р., голови Луганської обласної організації «Просвіта», викладача Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка, головного редактора журналу «Бахмутський шлях» історика Володимира Семистяги, з 2014 р. в ОРДЛО нищили усе українське, а ворогом номер один тут оголошено саме Тараса Шевченка. Відповідно заклади освіти, науки, культури, які мали його ім'я, перейменовано або ліквідовано. Першочерговий удар спрямували на Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Його перейменовано на Луганський державний педагогічний університет так званої ЛНР. Узasadнюючи це рішення щодо Кобзаря, чиновники тамтешнього «міністерства освіти» заявили, що вони «прямують назад до СРСР», тобто йдуть у минуле, і не мають права виховувати студентську молодь так, як це робилося в незалежній Україні, зокрема на прикладах життя і творчості Шевченка. З огляду на таку настанову, на вході в університет 22 липня 2020 р. знесений барельєф Шевченка, такі ж барельєфи знищено і всередині приміщення. А з Українсько-Канадського центру вивезено у невідомому напрямку дереворит Шевченка роботи визначного українського скульптора, художника, заслуженого діяча мистецтв Миколи Щербакова. У Луганську місцева окупаційна

Фото 8

Фото 9

Фото 10

Фото 13

Фото 11

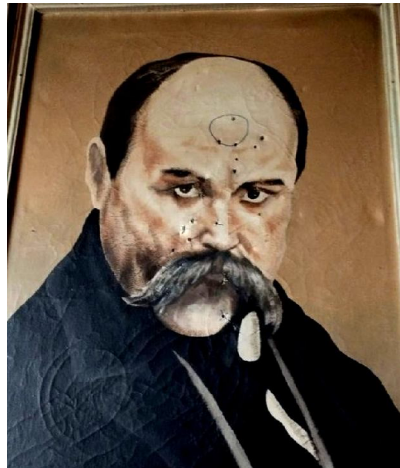

Фото 12

Фото 15

Фото 14

Фото 16

адміністрація в своїх нормативних документах популяризує тезу, що Шевченко – «націоналіст-бандерівець, який зробив усе, аби в Україні процвітали націоналістичні погляди» [11; 12].

Наведена цитата пояснює ініціативу окупаційної місцевої адміністрації Луганська з демонтажу пам'ятника Шевченку у центрі міста. Він був встановлений у 1998 р. й вважається пам'яткою монументального мистецтва місцевого значення й місцем, де раніше відбувалися акції патріотичної громадськості Луганщини (фото № 10). Автор монумента – скульптор Іван Чумак. Свою ідею окупаційна адміністрація маніпулятивно узаasadнила «бажанням» самих місцевих мешканців, які нібито вважають, що українському поету «не місце в центрі Луганська». Реалізуючи цю ініціативу, так звана «експертна комісія» запропонувала перенести пам'ятник у сквер Дружби. Водночас окупаційна

адміністрація зробила опитування у Telegram-каналі окупаційної адміністрації. За його результатами, більшість користувачів (53%) висловили бажання, щоб пам'ятник таки залишився.

Зважаючи на такі результати анонімного Телеграм-опитування, окупанти заявили, що вони «не збираються воювати з пам'ятниками», як це начебто робить Україна. Відтак вони вирішили «привласнити» постать Шевченка, карикатурно створюючи російські контексти його життя і творчості, про що у наступному викладі. Таким чином, попри те, що з моменту захоплення Луганська росіянами місцеві чиновники та колаборанти неодноразово висували пропозиції знести пам'ятник або замінити його, наразі ніхто так і не реалізував цю ідею.

Поряд із знищеннями чи усуненням монументів Шевченку, окупанти також змагаються з його портретами. Так, у мережу потрапили фото зі створеного бойовиками тир у окупованому на той час Слов'янську, в якому вони вправлялися у влучності прострілів саме на портреті Шевченка (фото № 11). Іншим подібним прикладом може бути портрет Шевченка зі школи на Харківщині (фото № 12). Поряд із цим, російський окупант воює зі словом Кобзаря. Так, Інтернет облетіло фото, зроблене в липні 2015 р. Володимиром Регешом, розвідником батальйону Добровільного українського корпусу «Правий сектор» із позивним «Санта». Зайшовши у місцеву бібліотеку звільненого тоді селища Піски під Донецьком він виявив розстріляний «Кобзар». За його свідченням, з усієї бібліотеки простреленою виявилася тільки ця книга.

Практики привласнення

У тих українських регіонах, де не вдалося усунути пам'ятники Шевченку через бойкот таких ініціатив з боку місцевого населення, боротьба з поетом на окупованих територіях відбувається в інший спосіб. Йдеться про спроби привласнити образ Кобзаря шляхом того, щоб наперекір здоровому глузду зробити його російським поетом і вписати в російські наративи. Так, у тимчасово окупованому Луганську на згадуваному щойно пам'ятнику Тарасу Шевченку ще в грудні 2022 р. росіяни встановили табличку, в якій атестували його «російським поетом» (фото № 13).

Подібною була логіка російської адміністрації і в окупованому Генічеську. Так, її представники залишили назву центральному міському парку імені Тараса Шевченка, що є улюбленим місцем для відпочинку містян. Водночас, з огляду на те, що в цій локації традиційно проходять пропагандистські акції, агресори пофарбували вхід у парк у кольори російського триколу та повісили агітаційний банер (фото № 14). Це загарбники в своєму звіті назвали реконструкцією парку.

Іншою практикою культурного привласнення Шевченка є відповідне маніпулятивне конструювання його біографії у шкільних підручниках. Наприклад, після деокупації Харківського регіону у с. Глушківка співробітники обласної прокуратури знайшли та вилучили російські підручники для різних класів і плакати із портретом Тараса Шевченка (фото № 15). Ці підручники були датовані періодом окупації. В них московська пропаганда «приписала» українського поета до російських діячів. Так, на російськомовному плакаті портрет Кобзаря супроводжується написом: «Дневник вёл на русском языке». Шевченко на цій агітці фігурує як уродженець Київської губернії, тобто поет регіонального рівня. Відповідно до змісту, школяр має знати про українського поета лише те, що він вів щоденник російською мовою, а з кріпосної неволі його викупив російський художник Карл Брюллов, зібравши для цього кошти під час лотереї з продажу портрета пензля російського поета Василя Жуковського. Отже, пропагандисти майже дослівно відтворили ідеологічний конструкт В. Путіна із сумнозвісної статті «Про історичну єдність росіян та українців»: «Вірші Тараса Шевченка створені українською мовою, а проза – переважно російською. Книги Миколи Гоголя, патріота Росії, уродженця Полтавщини, написані російською мовою, сповнені малоросійських народних висловів та фольклорних мотивів. Як можна поділити цю спадщину між Росією та Україною? І навіщо це робити?» [13, с. 8].

Ще однією практикою привласнення Шевченка є фальшива опіка над його пам'ятниками і прилеглою них територією. Прикладом може бути Маріуполь, де російські окупанти разом із створеною ними «Юнармією» підлітків провели суботник біля пам'ятника Шевченку. Вони показово прибрали листя, після чого вийшли із заявою, що на відміну від українців, вони дбають про українські пам'ятники, а не демонтують їх [14]. Насправді ж російські окупанти ще влітку 2022 р. демонтували пам'ятник героям, які загинули, захищаючи Україну. Трохи пізніше вони демонтували пам'ятник жертвам Голодомору та політичних репресій. Цинічність цього вчинку полягає в тому, що тисячі маріупольців були невинно засуджені та розстріляні під час сталінських репресій, а десятки тисяч людей померло від Голодомору в Маріупольському районі. Хоча, на думку рашистів, вони не варті пам'яті. Прикметно, що на місці цього меморіалу окупанти встановили пам'ятник Олександрі Невському.

Символ опору

Незважаючи на запекле поборювання чи спроби привласнення, на тимчасово окупованих територіях саме Шевченко виступає потужним символом опору російській окупації. Таку традицію ми можемо простежити ще від часу окупації Криму. Йдеться насамперед про події, пов'язані з парком імені Шевченка у Сімферополі, в якому стоїть найбільший на півострові пам'ятник Кобзареві. Від перших днів окупації це місце стало знаковим для тих, хто боровся і бореться за український Крим. Так, вже 2 березня 2014 р. біля згаданого пам'ятника зібрався перший мітинг під назвою «Крим проти окупації і за мир». Його учасники рішуче вимагали, щоб російські військові покинули Крим (фото № 16). За результатами акції, було прийнято рішення про створення Всекримської української ради для захисту українців у Криму, яку очолив Андрій Щекун. Відзначимо, що проукраїнські налаштовані кримчани зосередилися біля пам'ятника Шевченку ще й з огляду на ту обставину, що площа біля Ради Міністрів Криму і Верховної Ради на той час вже були заблоковані окупантами. Окрім того, як розповідає учасниця мітингу, представниця Українського культурного центру Олена Попова, пам'ятник Шевченку – місце символічне для патріотичних кримчан. Відтак протести біля пам'ятника продовжувалися і в наступні дні аж до 9 березня, коли відзначали 200 років з дня народження Шевченка (фото № 17). Розуміючи небезпеку консолідації українців, окупаційні силовіки 9 березня перед початком мітингів арештували координаторів акції Андрія Щекуна та Анатолія Ковальського [15].

Незважаючи на переслідування, і після окупації Криму проукраїнські громадяни продовжували збиратися біля пам'ятника Шевченкові, роблячи це зазвичай у Шевченківські дні чи на День Незалежності України. Так, День незалежності в 2014 р. в Криму перетворився на справжнє полювання на проукраїнських громадян. Того дня в Сімферополі спостерігалася особливо велика кількість силовиків, які патрулювали місто. Показово, що найбільш посилений патруль виставили саме в парку імені Шевченка. Активісти, які брали участь у покладанні квітів, повідомляли, що їм не дозволяли підійти до погруддя поета, мало не хапали за руки й дали тільки швидко покласти квіти. Як стало відомо згодом, у куцах у парку Шевченка напоготові стояв водомет: вочевидь, готувався силовий розгін демонстрації. Активістка Олена Попова так описує 24 серпня 2014 р. – перший після окупації Криму День Незалежності України. «Десять 10–15 людей було. І там був реальний вишкіл полісменів, які стояли шеренгою перед пам'ятником, щоб не можна було туди вільно підійти. І всіх, хто приходив, пропускали по одному. Один підійшов – квіти поклав, відійшов», – свідчить вона. 24 лютого 2022 р., у перший день повномасштабного вторгнення, до пам'ятника вийшли лише двоє людей, згадує Олена, що свідчить про розмах жорсткого придушення проукраїнських настроїв на півострові.

З огляду на таку культовість пам'ятника Шевченку у Сімферополі для патріотичної громади півострова, окупанти неодноразово зондували настрої громадськості на предмет його усунення з громадського простору. Так, один із лідерів кримських монархістів, журналіст газети «Новый Крым» Олексій Васильєв запропонував знести пам'ятник «вурдалакові» Шевченкові у Сімферополі, а замість нього встановити пам'ятник публіцистові-українофобові О. Бузині як символ «усіх полеглих у боротьбі з українським нацизмом».

Обговорення долі пам'ятника Шевченку в Сімферополі отримало продовження в медіа окупантів і в наступні роки. Так, у жовтні 2017 р. у виданні «Крымская правда» з'явився матеріал про т. зв. «міжнародний з'їзд представників українських діаспор», який відбувся у Криму напередодні. Прес-реліз події було супроводжено різким коментарем співробітниці редакції Валентини Васильєвої. «Скажіть: а нащо нам Тарас Шевченко? Нащо нам парк його імені, кінотеатр, жахливий пам'ятник, який нам приперли бандерівці з Галичини?» – патетично запитувала вона. Далі пропагандистка доводила, що «ідол» Кобзаря був створений «більшовиками спільно з українськими націоналістами», а справжній Шевченко, за визначенням вже згаданого «чудового київського письменника» Бузини, був «посереднім художником, таким собі поетом, пияком і жахливим русофобом, який при цьому думав і писав прозу російською мовою». При цьому Васильєва заявила, що «є чудова частина Великої Росії під назвою Малоросія (Україна), яка має свої фольклор, традиції та одну з нами історію, а все інше – від лукавого», і додала, що чверть століття її газета «Кримська правда» «боролася з клятим українством» [16].

Відзначимо, що емоції окупаційної влади стосовно пам'ятника Шевченку в Сімферополі не вщухають і по сьогодні, а місцева влада й надалі обговорює варіанти знешкодження його консолідаційного впливу на проукраїнську спільноту півострова. Так, на початку березня 2025 р., за кілька днів до 211 річниці з дня народження Кобзаря окупанти у Криму повідомили про закриття парку імені Шевченка у Сімферополі на реконструкцію.

Підпілля

Українське підпілля на тимчасово окупованих територіях заслуговує на ретельне дослідження. Проте, зважаючи на питання безпеки такі студії можливі тільки після деокупації та завершення війни. Тому на цей час обмежимося інформацією лише з відкритих джерел. Однак і цей первинний огляд засвідчує, що українці які чинили опір окупантам, надихалися саме шевченковим образом і шевченковим словом.

Підпільний рух на Луганщині, який започаткували у березні-квітні 2014 р. викладачі, студенти й випускники університету ім. Тараса Шевченка отримав назву «Луганці-Шевченківці». Очолював організацію, згаданий вище, Володимир Семистяга. До складу організації входив колишній народний депутат, ексголова обласної державної адміністрації Геннадій Фоменко, колишній народний депутат СРСР Микола Козирев. Підпільники об'єднувалися в окремі групи: економічну, пропагандистську, бойову. Учасники останньої, під керівництвом Олександра Пантелєєва, здійснили кілька диверсій проти окупантів: обстріляли приміщення захопленої держадміністрації, знищили кулеметно-гарматне гніздо на території пивзаводу, яке прикривало міст через Луганку на Кам'яний Брід тощо. На жаль, багато підпільників були заарештовані окупантами, у тому числі й В.Ф. Семистяга (пізніше йому вдалося втекти з під варти, помер 29 вересня 2024 р. на вільній території у Вишгороді) [17; 18].

Поряд із постаттю Шевченка, героями руху опору стали і персонажі його творів, взяті з української демонології. Зокрема, на початку 2023 р. в окупованому Мелітополі виник жіночий рух опору «Зла Мавка». Відтак звернення до цього образу української культури стало спротивом засиллю російського впливу на окупованих територіях. «Зла Мавка» – це ненасильницький рух опору, заснований трьома українками, мотивованими боротьбою з російською окупацією після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну. На їхнє переконання, оскільки на тимчасово окупованих територіях російська пропаганда досягає неабиякого масштабу, виникає потреба протиставляти їй проукраїнські наративи й правдиві новини про ситуацію в інших регіонах. На початку своєї діяльності учасниці «Злої Мавки» розповсюджували інформаційні листівки з патріотичними посланнями і розміщували їх у полі зору окупантів. Паралельно в телеграм-каналі «Злі Мавки» ділилися новинами про різні акції, висвітлювали їх перебіг і результати. Партизанки залишали газети від «Злої Мавки» з добіркою щотижневих новин з різних українських областей у людних місцях – парках, скверах і будинках. Вони закликали співгромадян передавати ці видання за принципом «прочитав сам – передай іншому» сусідам, близьким, знайомим, аби поширювати інформацію про російські злочини та успіхи українських військ.

Прикметно, що в інформаційній діяльності руху «Зла Мавка» помітне місце займає творчість Кобзаря. Так, жінки розповсюджують брошури, листівки, газети, плакати із його відомими волелюбними закликами, які спрямовують для інформаційної протидії окупантам. Так, у тимчасово окупованому Криму у 2025 р. активістки руху опору роздавали «валентинки» з рядками з віршів Шевченка (фото № 18). Про це вони повідомили на своїй сторінці у Телеграмі: «Сімферополь, Севастополь, Бахчисарай, Керч – скрізь рядки з віршів Тараса Шевченка, які нагадують, що боротьба триває». 9 березня 2026 р. ще один громадський рух спротиву «Жовта Стрічка» провів акцію на тимчасово окупованих територіях України, у тому числі в Криму. Активісти процитували відомі рядки з поетичної збірки Шевченка «Кобзар». Акцію провели у Сімферополі, Алушті та Севастополі [19].

Протягом останніх років російської агресії до постаті Шевченка як символу українського опору додаються й інші питомо українські культурні символи. Серед них найбільшу популярність здобула літера «І», яку нерідко використовують як символ унікальності української мови, а в

Фото 17

Фото 18

Фото 19

Фото 20

Фото 21

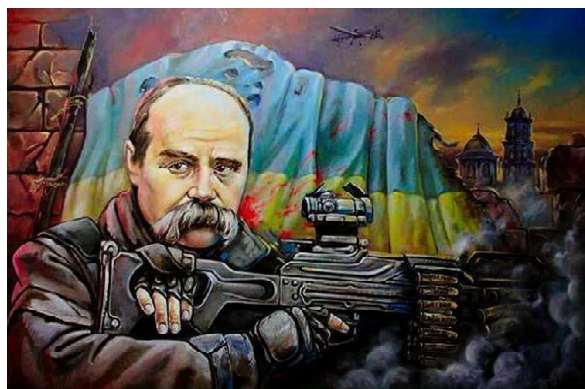

Фото 22

Фото 23

Фото 24

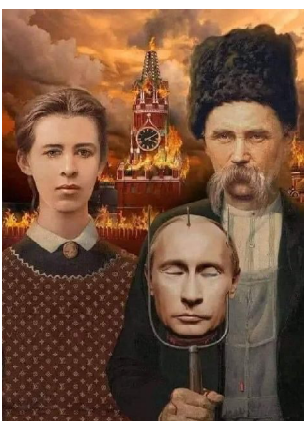

Фото 25

Фото 26

сучасних умовах і опору окупації. Наприклад, мережею поширилися фото вулиць і споруд у Маріуполі, що були покриті знаками «І». Зокрема, біля пам'ятника Тарасу Шевченку також з'явилася намальована крейдою літера «І» [20].

Образ Шевченка на фронті

Особливе значення образ Шевченка як символу спротиву рашизму має на фронті. Тут спостерігаємо безліч прикладів поєднання візуальних та вербальних практик його застосування для посилення української ідентичності, яка слугує духовною опорою в екстремальних умовах. Класичним прикладом Шевченка як символу звільнення від окупації стали відомі відео та фото з Балаклії, що на Харківщині. Вони зафіксували історичний момент звільнення українськими військовими цього міста у вересні 2022 р. Воїни ЗСУ зняли з білборда російський агітаційний плакат «Мы с Россией один народ», під яким увесь час окупації був портрет Шевченка й уривок із поеми «Кавказ», у якому Кобзар засуджував війну Російської імперії й оспівував боротьбу народів за свободу.

*Борітеся – поборете!
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!* [21].

Звільняючи наші терени, українські військові також з особливим пієтетом ставляться до віднайдених на руїнах шкіл та бібліотек портретів і творів Шевченка. Український Інтернет облетіло фото виданого 106 років тому раритетного примірника «Кобзаря», який українські військові знайшли в розтрощеному будинку в Бахмуті (фото № 19). Це фото набуло популярності з огляду на те, що знахідка трапилася саме 9 березня – у день народження поета.

Важливо, що українські воїни намагаються творчо переосмислити шевченкову спадщину відповідно до сучасних воєнних реалій. Показовим прикладом такого підходу – видання 2020 р. «Шевченко Т. Г. Кобзар : фронтовий кобзар». Художнє оформлення – авторства воїна-добровольця, заслуженого діяча мистецтв України Сергія Пущенка. Крім поетичних творів класика української літератури, видання містить оригінальні мистецькі фотоілюстрації – десятки колажів на теми російсько-української війни (її у книжці названо «Вітчизняною національно-визвольною війною з російськими окупантами») [22]. 3 березня 2022 р. С. Пущенко загинув у бою з окупантами на Київщині. Друге розширення видання «Фронтового Кобзаря» 15 травня 2025 р. було презентовано на Чернечій горі в Каневі.

Фото 27

З ініціативи Миколи Томенка, засновника Фонду «Рідна країна», автора проєкту «Твій Шевченко» та за підтримки Всеукраїнської Аграрної Ради з'явилося видання «Воюючий Шевченко: мала світоглядна книжка українського воїна», яке поширюється у військових підрозділах, і має велику популярність, особливо не передовій. Містить передмову М. Томенка «Тарас Шевченко як батько української нації» і вибрані поезії Кобзаря [23]. 2025 р. у черкаському видавництві Ю. Чабаненко вийшло друге видання, накладом 10 тис. примірників.

Публічний простір: акції, плакати, мему

Образ Шевченка-борця став постійною константою в українському публічному просторі. Так, у березні 2022 р. розпочалася загальнонаціональна акція «Шевченко закликає, Україна перемагає!» [24], покликана підняти український дух та волю до спротиву, мобілізувати як українців, так і весь світ на боротьбу з рашизмом. Сотні відомих людей, політиків, лідерів громадської думки, військових, усіх українців, публічно читали слово Кобзаря та надихалися ним. Також згадаємо, що на плакатах останніх років Шевченка «переодягнули» із шапки й козуха у сучасну військову форму, озброїли сучасною зброєю (фото № 20, 21, 22). Українці в соціальних мережах продукують масу антиокупаційних мемів з його постаттю (фото № 23, 24, 25, 26) [7; 8].

З огляду на те, що Шевченко визнається окупантами символом українського опору, а його пам'ятники є об'єктами спрямованого вандалізму з боку adeptів «руського мира», прифронтові громади намагаються захистити їх від руйнівних впливів війни. Наприклад, в березні 2022 р. комунальники та волонтери укріпили пам'ятник Тарасу Шевченку у Харкові, який є одним із найкращих зразків монументальної Шевченкіани у світі (фото № 27). Володимир Чистилін, координатор Харківського Євромайдану зазначив, що у Другу світову війну харків'яни так само його зберігали: коли німці захотіли підірвати пам'ятник, то містяни не дали це зробити. Він наголосив: «Це була дійсно народна ініціатива, це символ Харкова. Для нас Тарас – символ спротиву» [25].

Висновки. В умовах російської агресії проти України, відбулася потужна актуалізація образу Тараса Шевченка як духовного батька української нації. Цілком прогнозованими були й мнемонічні дії протиборчих сторін. Російські агресори намагалися нівелювати його націєтворчий консолідуєчий потенціал шляхом нищення меморіальних об'єктів, пов'язаних з іменем Кобзаря, або доволі примітивного «привласнення», маргіналізації як малозначимого компонента російського простору. У будь-якому випадку, Шевченко розглядався як пасивний об'єкт мнемонічного маніпулювання. Натомість для української сторони образ Кобзаря виступає активним символом супротиву окупантам, як каталізатор протестних акцій, підпілля на ТОТ, натхненням для бійців на фронті та українських громадян на вільній території України. При цьому такий мнемонічний образ наповнюється найрізноманітнішими сенсами, які цілеспрямовано працюють на перемогу над ворогом.

Фінансування. Статтю підготовлено згідно з держбюджетною темою «Національний та імперський пантеони героїв як фрейми цивілізаційного розлому в умовах російсько-української війни» (номер державної реєстрації 0126U000199) МОН України. Використані у статті фото і малюнки отримані з відкритих джерел.

Список літератури

1. Грушевський М. В 48-мі роковини Шевченка. *Літературно-науковий вісник*. 1909. Кн. IV. С. 3–6.
2. Липинський В. За що ми повинні дякувати Володимирі Антоновичу. *Суспільно-політичні твори (1908–1917)* / ред. Р. Пеленський, І. Гирич, О. Проценко. Київ, 2015. Т. 1. С. 402–405.
3. Гриценко О. Духовний батько нації (Тарас Шевченко). *Герої та знаменитості в українській культурі* / О. Гриценко (ред.-упор.). Київ: УЦКД, 1999. С. 97–165.
4. Донецька Шевченкіана у датах і подіях: 1851–2014 / уклад. Т. Пішванова. Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, ТОВ «Східний видавничий дім», 2014. 176 с.
5. Дзюба І. Шевченкофобія в сучасній Україні. Київ: ВД КМА, 2006. 60 с.
6. Пахаренко В. Нігілістична стратегія в сучасному шевченкознавстві: стислий огляд. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки*, 2013. № 5. С. 7–11.
7. Тарас Григорович із Javelin : як українці в мережі відзначають Шевченківські дні. *Gazeta.ua*. 2022. 9 березня. URL: https://gazeta.ua/articles/culture/_taras-grigorovich-iz-javelin-yakukrayinci-v-merezhi-vidznachayut-sevchenkivski-dni/1074687.
8. Єрмаков І. Війна України з Росією і постать Тараса Шевченка. Виставка плакатів у Києві. *Радіо Свобода*. 2022. 21 червня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/taras-shevchenkoviyna-plakaty/31893894.html>.
9. Гордійчук М. Культ Тараса Шевченка і війна. *Історична правда*. 2022. 9 березня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/03/9/161040>.
10. Об'єднанні нації. Права людини. Управління верховного комісара. Чотири роки з початку повномасштабного вторгнення в Україну: ключові факти та висновки. Лютий 2026 року. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2026-02/2026-02-16%20HRMMU_Four%20Years%20On_fact%20sheet%20UKR_2.pdf.
11. Чому Тарас Шевченко став ворогом № 1 для проросійського анклаву «ЛНР». *Армія інформ*. 2020. 10 серпня. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/08/chomu-taras-shevchenko-stav-vorogom-%E2%84%961-dlya-prorosijskogo-anklavu-lnr>.
12. «ЛНР» ополчилась на Тараса Шевченка. *Реальна газета*. 2020. 9 липня. URL: <https://realgazeta.com.ua/lnr-ne-ugodil-shevchenko-09-07>.
13. Путин В. Об историческом единстве русских и украинцев. *Об историческом единстве русских и украинцев. Документы*. Москва, 2023. С. 5–19.
14. Росіяни в Маріуполі заявили, що вони не руйнують пам'ятники. 2022. 15 листопада. URL: <https://www.0629.com.ua/news/3496660/rosiani-v-mariupoli-zaavili-so-voni-ne-rujnuut-pamatniki-video>.
15. Мокрушин С. «Для Росії все українське – червона ганчірка»: день народження Шевченка як символ спротиву анексії Криму. *Крим. Реалії*. 2020. 10 березня. URL: <https://ua.krymr.com/a/den-narodzhennya-shevchenka-yak-symvol-sprotivu-aneksiyi/30480204.html>.
16. Конашевич С. Історія та доля пам'ятників Шевченкові в Криму. *Голос Криму. Культура*. 2020. 6 жовтня. URL: <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/zloveshchye-symvoly-ukrainskoj-okkupatsyy-istoriia-ta-dolia-pam-iatnykiv-shevchenkovi-v-krymu>.
17. Семистяга В. На Луганщині є чимало таємних героїв, які чинили спротив російській агресії. *Урядовий кур'єр*. 2019. 25 вересня URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/volodimir-semistyaga-na-luganshini-ye-chimalo-taye>.
18. Бублик М. Таємна війна луганського історика. *Укрінформ*. 2023. 19 вересня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3763236-taemna-vijna-luganskogo-istorika.html>.
19. Букет С. Маршрут, що не відбувся: чому Шевченко так і не побачив Крим? *Голос Криму. Культура*. 2026. 24 квітня. URL: <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/marshrut-shcho-ne-vidbuvsia-chomu-shevchenko-tak-i-ne-pobachyv-krym>.
20. Мигаль М. В окупованому Маріуполі партизани малюють літеру «Д» як символ спротиву. *Главком*. 2022. 5 вересня. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/v-okupovanomu-mariupoli-partizani-maljuut-literu-ji-jak-simvol-sprotivu-foto-873179.html>.
21. У Балаклії війни ЗСУ звільнили Шевченка від російської пропаганди про «один народ». *BBC News Україна*. 2022. 8 вересня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xOJ2AiNkRnQ>.
22. Шевченко Т. Кобзар: фронтовий кобзар / авт. проекту С. Пущенко. Харків: Майдан, 2020. 788 с.
23. Воюючий Шевченко: мала світоглядна книжка українського воїна / упоряд. і передм. М. Томенка. Черкаси: Видавчина Ю. Чабаненко, 2025. 116 с.
24. Загальнонаціональна акція «Шевченко закликає, Україна перемагає!». Уповноважений із захисту державної мови.

2022. 7 березня. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/zagalnonacionalna-akciya-shevchenko-zaklikaye-ukrayina-peremagaye>.

25. У Харкові укріплюють пам'ятник Шевченку на захист від обстрілів. *Суспільне Харків*. 2022. 23 березня. URL: <https://suspinne.media/kharkiv/220688-u-harkovi-ukripluut-pamatnik-sevcenku-na-zahist-vid-obstriliv>.

References

1. Hrushevskiy, M. (1909). On the 48th Anniversary of Shevchenko. *Literaturno-naukovy vistyky [Literary and Scientific Bulletin]*, 4, 3–6 [in Ukrainian].
2. Lypynskiy, V. (2015). What We Should Thank Volodymyr Antonovych. *Social and Political Works (1908–1917)*, 1, 402–405. Kyiv [in Ukrainian].
3. Hrytsenko, O. (1999). The Spiritual Father of the Nation (Taras Shevchenko). *Heroes and Celebrities in Ukrainian Culture*, 97–165. Kyiv [in Ukrainian].
4. Pishvanova, T. (compiled by) (2014). Donetsk Shevchenkiana in dates and events: 1851–2014. Donetsk [in Ukrainian].
5. Dzyuba, I. (2006). Shevchenkophobia in modern Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
6. Pakharenko, V. (2013). Nihilistic strategy in modern Shevchenko studies: a brief overview. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Filolohichni nauky [Bulletin of Cherkasy University. Series: Philological Sciences]*, 5, 7–11 [in Ukrainian].
7. Taras Hryhorovych from Javelin: how Ukrainians on the Internet celebrate Shevchenko Days. (2022). *Gazeta.ua*. March 9. Retrieved from: https://gazeta.ua/articles/culture/_taras-grigorovich-iz-javelin-yakukrayinci-v-merezhi-vidznachayut-sevchenkivski-dni/1074687 [in Ukrainian].
8. Yermakov, I. (2022). Ukraine's war with Russia and the figure of Taras Shevchenko. Poster exhibition in Kyiv. *Radio Svoboda*. June 21. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/taras-shevchenkoviyna-plakaty/31893894.html> [in Ukrainian].
9. Gordiyshuk, M. (2022). The cult of Taras Shevchenko and the war. *Historical Truth*. March 9. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/03/9/161040> [in Ukrainian].
10. United nations. Human rights. Office of the High Commissioner. (2026). Four years since the start of the full-scale invasion of Ukraine: key facts and conclusions. February. Retrieved from: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2026-02/2026-02-16%20HRMMU_Four%20Years%20On_fact%20sheet%20UKR_2.pdf [in Ukrainian].
11. Why Taras Shevchenko became enemy number 1 for the pro-Russian enclave “LPR”. (2020). *Army inform*. August 10. Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2020/08/chomu-taras-shevchenko-stav-vorogom-%E2%84%961-dlya-prorosijskogo-anklavu-lnr/> [in Ukrainian].
12. “LPR” rebelled against Taras Shevchenko. (2020). *Realnaya Gazeta*. July 9. Retrieved from: <https://realgazeta.com.ua/lmr-ne-ugodil-shevchenko-09-07> [in Russian].
13. Putin, V. (2023). On the historical unity of Russians and Ukrainians. *On the historical unity of Russians and Ukrainians. Documents*, 5–19. Moscow [in Russian].
14. Russians in Mariupol said that they are not destroying monuments. (2022). November 15. Retrieved from: <https://www.0629.com.ua/news/3496660/rosiani-v-mariupoli-zaavili-so-voni-ne-rujnuut-pamatniki-video> [in Ukrainian].
15. Mokrushin, S. (2020). «For Russia, everything Ukrainian is a red rag»: Shevchenko's birthday as a symbol of resistance to the annexation of Crimea. *Crimea. Realities*. March 10. Retrieved from: <https://ua.krymr.com/a/den-narodzhennya-shevchenka-yak-symvol-sprotyvu-aneksiyi/30480204.html> [in Ukrainian].
16. Konashevich, S. (2020). History and fate of monuments to Shevchenko in Crimea. *Voice of Crimea. Culture*. October 6. Retrieved from: <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/zloveshchye-symvoly-ukraynskoj-okkupatsyy-istoriia-ta-dolia-pamiatnykiv-shevchenkovi-v-krymu> [in Ukrainian].
17. Semistyaga, V. (2019). There are many secret heroes in Luhansk region who resisted Russian aggression. *Uryadovyy kuryer [Government Courier]*. September 25. Retrieved from: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/volodimir-semistyaga-na-luganshini-ye-chimalo-taye> [in Ukrainian].
18. Bublyk, M. (2023). The Secret War of the Lugansk Historian. *Ukrinform*. September 19. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3763236-taemna-vijna-luganskogo-istorika.html> [in Ukrainian].
19. Buket, E. (2026). The Route That Never Happened: Why Did Shevchenko Never See Crimea? *Voice of Crimea. Culture*. April 24. Retrieved from: <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/marshrut-shcho-ne-vidbuvsia-chomu-shevchenko-taki-ne-pobachyv-krym> [in Ukrainian].
20. Mygal, M. (2022). In occupied Mariupol, partisans paint the letter “І” as a symbol of resistance. Commander-in-Chief. September 5. Retrieved from: <https://glavcom.ua/country/incidents/v-okupovanomu-mariupoli-partizani-maljuut-literu-ji-jak-simvol-sprotyvu-foto-873179.html> [in Ukrainian].
21. In Balakliya, soldiers of the Armed Forces of Ukraine freed Shevchenko from Russian propaganda about “one people”. (2022). *BBC News Ukraine*. September 8. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=xOJ2AiNkRnQ> [in Ukrainian].
22. Shevchenko, T. (2020). Kobzar: front-line kobzar (author of the project S. Pushchenko). Kharkiv [in Ukrainian].
23. Tomenko, M. (Ed.). (2025). Fighting Shevchenko: a small worldview book of a Ukrainian warrior. Cherkasy: Publishing Yu. Chabanenko [in Ukrainian].
24. Nationwide action «Shevchenko calls, Ukraine wins!». (2022). Commissioner for the Protection of the State Language. March 7. Retrieved from: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/zagalnonacionalna-akciya-shevchenko-zaklikaye-ukrayina-peremagaye> [in Ukrainian].
25. In Kharkiv, the Shevchenko monument is being strengthened to protect it from shelling. (2022). *Suspilne Kharkiv*. March 23. Retrieved from: <https://suspinne.media/kharkiv/220688-u-harkovi-ukripluut-pamatnik-sevcenku-na-zahist-vid-obstriliv> [in Ukrainian].